

MATERIËLE ECHTHEID OF GESCHIEDVERVALSING

DE KNOB EN DE AUTHENTIEKE HISTORISCHE SUBSTANTIE

KEES SOMER

In 1998 bestond de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB) honderd jaar. In het *Bulletin KNOB* verscheen een uitgebreide terugblik en werden de leden opgeroepen zich te blijven inzetten voor het behoud van het gebouwde erfgoed, in relatie tot zijn historisch gegroeide context 'en met oog voor in het bijzonder het behoud van de authentieke historische substantie'.¹ Deze laatste toevoeging is veelzeggend en houdt verband met de stellingname van de KNOB in het debat over restauratiebeginselen dat gedurende de twintigste eeuw met wisselende mate van intensiteit werd gevoerd.

GRONDBEGINSELEN EN EEN BESCHOUWING

De 'Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken' die de bond in 1917 publiceerde, betekenden een radicale breuk met de restauratieopvattingen van P.J.H. Cuypers en Victor de Stuers.² Onder het motto 'behouden gaat vóór vernieuwen' keerden de Grondbeginselen zich tegen het reconstrueren of naar eigen inzicht vervolmaken van historische gebouwen; dit leidde immers tot geschiedvervalsing en vernietiging van monumenten als historische documenten. In de praktijk werd echter vaak van deze principes afgeweken en bovendien leidde tijdens de Wederopbouw de wens tot herstel van het geschonden stadsschoon tot

een minder puristisch standpunt met betrekking tot reconstructie.³

Een in 1948 ingestelde commissie ter herijking van de Grondbeginselen sloeg dan ook een gematigder toon aan en plaatste het restaureren in een maatschappelijk perspectief. In 1953 publiceerde ze een beschouwing getiteld 'Het restaureren van historische monumenten. Misverstanden, moeilijkheden en mogelijkheden'. Als dwalingen die veel ellende hadden veroorzaakt, noemde de commissie de wens om monumenten esthetisch zo aantrekkelijk mogelijk te maken en tekortkomingen te verbeteren. Het monument heeft echter altijd een herinneringswaarde, stelde ze daartegenover, 'die recht evenredig is met de echtheid, met zijn authenticiteit als document van het verleden (...) Men corrigeert geen documenten zonder ze te vervalsen'.⁴ Moeilijk werd het echter wanneer het monument in verschillende perioden zijn vorm had gekregen of een bestemming had die praktische eisen stelde; in beide gevallen moesten op grond van een zorgvuldige analyse van de aanwezige waarden belangen tegen elkaar worden afgewogen. Restaureren was volgens de commissie op verschillende manieren mogelijk. Men kon louter conserveren wanneer het monument geen praktische functie had, of herstellen in de oorspronkelijke toestand indien deze nauwkeurig te reconstrueren was. Bij onvoldoende kennis over de

◀ 1. Interieur Geertekerk gezien naar het westen, 1952 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

▼ 2. Interieur Geertekerk gezien naar het oosten, 1957 (foto G.Th. Delemarre, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

oorspronkelijke gedaante kon het monument worden aangevuld in een eigentijdse of in een historische vormtaal. Die laatste mogelijkheid was dan wel een ‘falsificatie’, maar de commissie achtte deze aanpak in sommige gevallen verkieslijk – ‘alle bezwaren van schijnbare authenticiteit ten spijt’.⁵

EEN NIEUWE DOCTRINE?

De beschouwing van de KNOB-commissie uit 1953 was kenmerkend voor de naoorlogse restauratiepraktijk in Nederland. De Grondbeginselen van 1917 waren een dode letter gebleken en er bestond weinig behoefte aan nieuwe regels op dit gebied.⁶ Twee decennia later had de wal het schip echter gekeerd. De pluriformiteit in opvattingen, het nog veelvuldige “mooi”-maken van monumenten ten koste van de historische authenticiteit en de uitbreiding van het takenpakket met ‘bescheiden’ monumenten en stadsvernieuwing vroegen volgens KNOB-voorzitter Coen Temminck Groll in 1972 om bezinning, om een nieuwe herijking van de Grondbeginselen. Daarbij moesten twee uitgangspunten weer centraal komen te staan: ‘de erkenning van de echtheidswaarde van het historisch tot ons gekomene en het voorkomen van geschiedvervalsing’.⁷ Het zou echter nog zes jaar duren voordat een dergelijke reflectie plaatsvond en de kwestie van de ‘echtheidswaarde’ prominent op de agenda kwam te staan.

Op 15 april 1978 organiseerde de KNOB met de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici (VNK) in de Utrechtse Geertekerk een studiebijeenkomst over het thema restauratiefilosofie en -theorie. De besturen van deze verenigingen hadden gesignaleerd dat over dit fundamentele aspect van de erfgoedzorg in ons land nauwelijks discussie bestond. Dit had volgens hen geleid tot een onoverzichtelijke situatie met betrekking tot het restauratiebeleid. Het leek hen verhelderend de verschillende opvattingen eens naast elkaar te plaatsen en op hun merites te beoordelen. Vervolgens kon dan worden nagegaan welke ideeën zich leenden voor realisatie ‘voor het Nederland van vandaag en morgen’. Als mogelijke opbrengst zag men een aanzet tot ‘een “blauwdruk” voor het restauratiebeleid’, die dan in overleg met de verantwoordelijke overheden zou moeten worden geformuleerd.⁸

Basis voor de discussie vormden vijf inleidingen die in het *Bulletin* werden gepubliceerd: van architectuurhistoricus Kees Peeters, (restauratie)architecten Cornelis Wegener Sleeswijk, Coen Temminck Groll en Wiek Röling en de Belgische erfgoeddeskundige Paul Philippot. De leden konden hierop schriftelijk reageren en de binnengekomen reacties werden samengevat in enkele discussiepunten, waarvan ‘doctrine’ en

3. Johannes Bosboom, *Interieur van de Geertekerk te Utrecht met de viering van het heilig avondmaal*, 1852 (Rijksmuseum Amsterdam)

'authenticiteit' de meeste stof tot debat bleken te geven.⁹ Fervent voorstander van een doctrine was Peeters, die zijn inleiding als titel veelzeggend het motto van de Grondbeginselen uit 1917 had meegegeven. Hij hekelde de 'handastelijkheid' van de architect waar die als taak had 'de historische authenticiteit te red- den'.¹⁰ De heersende anarchie kon volgens hem alleen worden beteugeld met een aantal centraal neergelegde en goed toetsbare beginselen, waarin wetenschappelijk vooronderzoek vooropstond. Anderen zagen echter geen heil in het formuleren van een nieuwe doctrine; hetzij omdat die er al genoeg waren, met het Charter van Venetië uit 1964 als voorlopige laatste, hetzij omdat de uitvoeringspraktijk zich toch weinig aantrok van theoretische beginselen. Men concludeerde dat geen behoefte bestond aan normatieve regels voor het restauratiewerk, maar wel aan methodische richtlijnen die regelmatig aan de praktijk zouden worden getoetst.

AUTHENTICITEIT VAN VORM

De discussie over het vraagstuk van de authenticiteit kende meer verrassingen en veel minder een voor allen bevredigend resultaat. Ook hier was de toon gezet door Peeters, met de stelling dat het ging om het behoud van 'de materiële echtheid van de historische substantie'.¹¹ Onder authentiek verstond hij 'het eerste, oorspronkelijke, dat wat nog nooit vervangen is'.¹² Zijn zienswijze werd bevestigd door vooraf geformuleerde vragen als: wordt de authenticiteit van de historische substantie aangetast door slijtage en onderhoud, en bij welk percentage vervanging houdt die authenticiteit op te bestaan?

Wegener Sleeswijk opende echter een nieuw perspectief door de aanwezigheid erop te wijzen dat zij iets essentieels over het hoofd zagen. De grootste betekenis van de architectuur was volgens hem namelijk niet gelegen in de materie, maar in de ruimte en het licht die door die materie worden gevormd. Het in stand houden daarvan was meestal méér waard dan het bewaren van de materie – het maakte vervanging ervan vaak zelfs noodzakelijk. De waarde die men hechte aan het historisch gegroeide hing samen met de vraag of het bruikbaar of mooi was of vanuit het oogpunt van herinnering betekenis had; 'op zich zelf is het historisch zijn, het oud zijn, helemaal geen waarde'.¹³ Wegener Sleeswijk erkende dat het allemaal niet eenvoudig was; materie was nog wel te begrijpen, maar er was dus ook nog de kwestie van de vorm. Men kon volgens hem spreken van een authentieke vorm, wanneer bijvoorbeeld een verdwenen kapconstructie met nieuwe materialen was hersteld.

Temminck Groll ging zelfs nog een stap verder: behalve authentiek materiaal en authentieke vorm, kon hij zich heel goed een authentieke manier van afwerking voorstellen. Ter illustratie wees hij op het interi-

eur van de Geertekerk, waar men zich op dat moment bevond. Deze van oorsprong middeleeuwse parochiekerk kende een bewogen geschiedenis. Ernstig aangetast tijdens de Beeldenstorm, had het gebouw na de Reformatie achtereenvolgens gefungeerd als gereformeerde kerk, stal, kazerne, magazijn en – vanaf 1814 – als Nederlands Hervormde kerk. In 1855 hadden honderden slachtoffers van de watersnood in Veenendaal er tijdelijk onderdak gevonden en vijf jaar later was de kerk ingrijpend verbouwd. Nadat het gebouw in 1930 voor de eredienst was gesloten, sloeg het verval snel toe. Tien jaar later was het een dakloze ruïne met weelderige begroeiing in de voormalige kerkruimte (afb. 1). Dankzij de inzet van betrokken burgers werd het gebouw echter voor sloop behoed; in 1954 kocht de Remonstrantse gemeente de bouwval en begon een grootscheepse restauratie, die drie jaar later zou worden voltooid.¹⁴

Temminck Groll was door zijn werk voor zowel de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als de afdeling monumentenzorg van de gemeente Utrecht goed bekend met het gebouw. Hij wees de aanwezigen op het feit dat de restanten van de bakstenen muren die ooit bepleisterd waren geweest opnieuw waren voorzien van een pleisterlaag en sprak in dit verband van een authentieke afwerkingswijze. Hoewel vrijwel niets in de kerk oud kon worden genoemd, was er volgens hem volop sprake van authentieke proportie, lichtval, verhoudingen en pleisterwerk (afb. 2). De sfeer van de vroegere kerk, zoals in de negentiende eeuw op doek weergegeven door Johannes Bosboom, was teruggekeerd en ook dat zag hij als 'een stuk authenticiteit' (afb. 3).¹⁵

MATERIE IS DE ESSENTIE

Dit bleek echter een brug te ver. Philippot, die het thema tijdens de discussie had ingeleid en van een conclusie zou voorzien, achtte het gevaarlijk de abstracte vorm te scheiden van het materiaal waardoor deze tot uitdrukking komt, want nieuw materiaal of pleisterwerk zal altijd net een ander effect hebben dan het oorspronkelijke. Hij weigerde de reconstructie van een vorm dan ook authentiek te noemen; 'wat essentieel is, wat zo mogelijk onaangetast moet blijven is het authentieke materiaal'.¹⁶ Architectuurhistoricus Jan Terwen deed nog een poging de andere kant te verduidelijken door te wijzen op het belang van de architectonische conceptie. Authenticiteit had volgens hem vooral te maken met een idee van een architect dat was gerealiseerd in een bouwwerk. Daar kon van alles aan zijn veranderd of gereconstrueerd, 'als het maar vasthoudt aan en terugkomt op dat eerste idee van de architect, dat vind ik authentiek in een gebouw'.¹⁷ De eindconclusie van Philippot was echter kort en krachtig: Het begrip authenticiteit kon alleen op het gebied van het materiële een objectieve betekenis hebben;

weliswaar een minimale betekenis, maar een essentiële. Of men het verder wilde uitbreiden was open voor bespreking.

Daarmee eindigde de eerste en tevens laatste fundamentele discussie over het begrip authenticiteit binnen de KNOB. Aan de orde gekomen waren verschillende interpretaties die binnen de pluriforme praktijk van de monumentenzorg naast elkaar werden gehanteerd en op dat moment hoogst actueel waren.¹⁸ In 1994 zou het *Nara Document on Authenticity* in het kader van de culturele diversiteit de betekenis van het begrip zodanig oprekken, dat het als onderscheidend

criterium aan bruikbaarheid sterk inboette.¹⁹ Op initiatief van ICOMOS bogen experts uit zo'n dertig landen zich in de Japanse stad Nara over het vraagstuk van authenticiteit in relatie tot culturele context. Zij concludeerden dat authenticiteit niet alleen kon worden bepaald door materiaal en substantie, maar ook door zaken als vorm, ontwerp, gebruik, functie, tradities, technieken, locatie, omgeving, geest en gevoel. De KNOB had de doos van Pandora toen allang weer gesloten en zich teruggetrokken op het veilige terrein van de authentieke historische substantie.

NOTEN

- 1 G.W. van Herwaarden, '100 jaar Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond. Een beknopte beschrijving', *Bulletin KNOB* 97 (1998) 5, 145-180, citaat 175.
- 2 Deze zijn in 1917 gepubliceerd door de KNOB en in 1940 herdrukt: 'Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken, met een inleiding door dr. J. Kalf, door den Ned. Oudheidkundigen Bond', *Bouwkundig Weekblad Architectura* 61 (1940) 9, 69-75. Zie ook W.F. Denslagen, *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten*, Den Haag 1987, 153-213.
- 3 R. de Jong, 'Authenticiteit en monumentenzorg/monumentenzorg en authenticiteit', in: *Monumenten en bouwhistorie*, Jaarboek Monumentenzorg 1996, Zwolle/Zeist 1996, 274-282, 275.
- 4 'Het restaureren van historische monumenten. Misverstanden, moeilijkheden en mogelijkheden', *Bulletin van de KNOB* 6de serie, 6 (1953) 5, (kolom) 169-188, citaten 171, 172.
- 5 'Het restaureren van historische monumenten' (noot 4), 184.
- 6 Denslagen 1987 (noot 2), 207.
- 7 'Bondsnieuws. Verslag van de Algemene ledenvergadering van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond op vrijdag 16 juni 1972 in de grote zaal van de Ostfriesische Landschaft te Aurich (Ostfriesland)', *Bulletin KNOB* 71 (1972) 4, 111-117, citaat 113.
- 8 'KNOB. Aan de leden van de K.N.O.B. en de V.N.K.', *Bulletin KNOB* 77 (1978) 1, 1-2.
- 9 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie', *Bulletin KNOB* 77 (1978) 3-4, 179-194, citaat 186.
- 10 C. Peeters, 'Behouden gaat vóór vernieuwen', inleiding voor de gemeenschappelijke vergadering KNOB en VNK op 15 april 1978 te Utrecht, *Bulletin KNOB* 77 (1978) 1, 3-7, citaat 4.
- 11 Peeters 1978 (noot 10), 5.
- 12 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie' (noot 9), 189.
- 13 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie' (noot 9), 186.
- 14 [H.] De J[ong]., 'Een klok luidde...', *Maandblad van 'Oud-Utrecht'* 30 (1957) 1, 2-6; W. Stooker, '50 jaar monumentenzorg in stad en provincie Utrecht. 1. De monumentenzorg in de stad Utrecht tot 1957', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1973, 148-165.
- 15 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie' (noot 9), 192.
- 16 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie' (noot 9), 192.
- 17 'Discussie over de problematiek van de architectuurrestauratie' (noot 9), 192-193.
- 18 De Jong 1996 (noot 3), 270-281. Zo speelden meerdere vormen van authenticiteit een belangrijke rol in de uitvoerige discussie over de restauratie van Paleis Het Loo en stond het conceptuele centraal in de aanpak van monumenten van het Nieuwe Bouwen zoals het Rietveld Schröderhuis in Utrecht. Voor dit laatste, zie M.T. van Thoor, 'De restauratie van het Rietveld Schröderhuis. Een reflectie', *Bulletin KNOB* 118 (2019), 15-31.
- 19 W. Denslagen, 'Authenticiteit en spiritualiteit', *Bulletin KNOB* 109 (2010) 4, 135-140.

DR. K. SOMER is architectuurhistoricus en werkt als specialist jongere bouwkunst bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

MATERIAL AUTHENTICITY OR HISTORICAL FALSIFICATION THE KNOB AND AUTHENTIC HISTORICAL SUBSTANCE

KEES SOMER

In 1917 the Koninklijke Oudheidkundige Bond (KNOB)¹ published its 'Principles and precepts for the preservation, restoration and extension of historical buildings'. They represented a break with the views on restoration held by P.J.H. Cuyper and Victor de Stuers. The Principles opposed the reconstruction or arbitrary completion of historical buildings because this resulted in historical falsification and the destruction of heritage objects as historical documents. In practice, however, these principles were often disregarded. Moreover, during the post-war reconstruction period the desire to restore the ravaged beauty of the city disposed many people to adopt a less purist viewpoint and there was

little appetite for new rules. But in the 1970s the KNOB called for a re-evaluation of the principles. During a seminar on restoration philosophy and theory in 1978, participants discussed the theme of 'authenticity'. There was a wide divergence of opinions on this concept. While for some it related strictly to the authenticity of the original material, for others the notion of authenticity extended to design, form, space or finish. The latter interpretation proved to be too subjective for a collective viewpoint; the KNOB remained first and foremost the guardian of authentic historical substance.

1 Royal Netherlands Archaeological Association